

המאבק על דמות הישיבות והרבנות בירושלים
בשנה הראשונה של הכיבוש הבריטי

א. מ ב ו א

מלחמת העולם הראשונה ניתקה את היישוב הישן ממקורות התמיכה והקיום שלו, עד כי בסופה נעשה תלוי לחלוטין בעזרה שהועברה דרך ועד הסיוע הציוני, שבראשו עמדו ד"ר יעקב טהון ואליעזר זיגפריד הופיין. מצב זה נתקיים גם בחודשים הראשונים לאחר הכיבוש הבריטי. עובדות אלו והצהרת בלפור שינו את מעמדה של התנועה הציונית ועסקניה בירושלים. הללו ביקשו לנצל סיטואציה זו, ולנסות לשנות את המבנה הפוליטי והחברתי של היישוב הישן, מבנה שהיה מבוסס על פילוג לפי עדות וכוללים ועל "החלוקה", ומשום-כך נגד באופן מהותי את דמות החברה היהודית החדשה שביקשו הציונים להקים בארץ.

ואכן, מיד לאחר הכיבוש נגשו טהון והופיין להקים הנהגה פוליטית לעדה היהודית בירושלים, הנהגה שתהא נתונה להשפעת ציונית — ותבטא בכך את מעמדה החדש של הציונות בירושלים — ותהא משותפת לכלל יהודי ירושלים, אשכנזים כספרדים.¹ נסיון זה נתקל בהתנגדות חריפה של רוב עסקני היישוב הישן, כי ראו בו איום לפגוע בעמדותיהם הפוליטיות והכלכליות, גם חששו שהציונים לא יסתפקו ברפורמה פוליטית, וינסו לבצע רפורמה גם במוסדות הדתיים, כגון הרבנות, בתי-הדין והישיבות. כדי להפיג את החששות הללו ולהרגיע את הרוחות הודיעו טהון והופיין במפורש כי לא יתערבו במוסדות הדתיים, "והחיים הדתיים יישארו מחוץ לתכניתו של ועד העיר"² העתיד לקום לפי תכניתם. ובאמת, בשלושת החודשים הראשונים של הכיבוש הבריטי (טבת, שבט, אדר תרע"ח, שבהם סערו הרוחות בירושלים סביב ההכנות לבחירות ל"ועד העיר המשותף" שבחסות הציונים ול"ועד העיר האשכנזי" של עסקני היישוב הישן האשכנזי) לא הועלתה שאלת מעמדן ומבנן של הרבנות והישיבות. ניתן לומר כי המאבק בין הציונים והיישוב הישן האשכנזי היה בשלב זה פוליטי בלבד. מצב זה נשתנה לאחר בואו של ד"ר חיים וייצמן בראש ועד הצירים לירושלים באייר תרע"ח.³ וייצמן קיבל מידי

¹ ראה מאמרי "המאבק על הקהילה היהודית בירושלים לאחר הכיבוש הבריטי", 'האומה', כט (תש"ל), 68—81.

² דבריו של טהון בישיבה הראשונה של ועד העיר ליהודי ירושלים. הארכיון הציוני המרכזי (להלן אצ"מ), L 3/58 II.

³ לראשונה בא וייצמן לירושלים בכ"ח ניסן, תרע"ח. ראה מרדכי בן הלל הכהן, 'מלחמת העמים', ה (מצפה, תר"ץ), 46.

אליעזר הופייך⁴ את ענייני הסיוע, ובכללם עניין הסיוע לשיבות ולתלמודי-תורה בירושלים.

ב. ישיבות ותלמודי-תורה

הישיבות בירושלים היו הרבה יותר ממוסד לימוד לצעירים; הן היו גם אורח-חיים, מקצוע ומקור קיום ללומד ומשפחתו עד סוף ימיו. משום-כך היה קשה מאוד לקיים פיקוח על הלומדים, וכל אחד מהם למד למעשה מה שרצה ובזמנים שרצה. יתירה מזו, מקצתם היו רשומים בכמה ישיבות, וקיבלו תמיכה מכל אחת מהן. נשמעו גם טענות שכמה מהישיבות קיימות על הנזיר בלבד, ומשמשות רק ככתובת לאיסוף כספים בחו"ל. הישיבות לא בררו את תלמידיהן לפי כשרון והתאמה, אלא קיבלו את כל מי שפנה אליהן, שהרי צידוק קיומו של היישוב הישן בעיני עצמו ובעיני תומכיו נבע מנכונותו להקדיש עצמו ללימוד תורה.

מנתוני ועד הצירים והמשרד הארץ-ישראלי מתברר כי לאחר הכיבוש למדו בישיבות ירושלים 343 בעלי משפחות, ומלבדם עוד 135 בחורים. 673 משפחות, שהן 2,613 נפשות, קיבלו תמיכה מהישיבות. תקציב התמיכה בישיבות ותלמודי-תורה הגיע ל-1,400 לירות מצריות לחודש.⁵ על-פי עדותו של וייצמן⁶ תבעו הישיבות מוועד הצירים את הגדלת התמיכה עד ל-800 לירות לשבוע, שהן לפי חישובו מיליון פראנק לשנה. הסכום שנתן לשיבות ועד הסיוע, ואחר-כך ועד הצירים, היה קטן מדי בעיני היישוב הישן האשכנזי. העובדה כי בתי-הספר הציוניים זכו בתמיכה הרבה יותר גדולה הולידה כבר בתחילה התמרמרות וחדש שהציונים מתכוונים לבטל את הישיבות. וכך מוסר ר' יחיאל טוקצ'ינסקי, מראשי ישיבת "עץ חיים", בדו"ח שלו על "מצב בני הישיבות ולומדי התורה פיעה"ק":

מצב בני הישיבות כהיום [...] אלה מן בני הישיבות אשר לא יצאו בגלוי נגד הציונים מקבלים אמנם תמיכה מן 1—4 פונט לחודש לכל משפחה של ששה נפשות בשעת יוקר חמור ונורא. להמורים [בבתי-הספר הציוניים] ותלמידותיהם מספיקים כל צרכיהם אף לתענוגי סינמה ובתי תיאטרונות ולהת"ח נותנים עצמות יבשות שאין מה לגרד מהם [...]⁷

זה היה המצב כאשר בא וייצמן לירושלים, באייר תרע"ה. עמדו לפניו שתי אפשרויות: להפסיק את התמיכה בישיבות, שהיו בעיקרן גופים אנטי-ציוניים המנוגדים בתכלית לאופי החיים החדשים שביקשו הציונים להנהיג בארץ,

⁴ היישוב הישן הכיר תודה להופייך "בתור המניע הראשון לעזרת חכמי התורה בעד התנהגותו הליברלית" — ראה פרוטוקול "ועד הרבנים המאוחד" (בידי הרב ש. דביר), דף 8, א.

⁵ על פי מאמר של מרדכי בן הלל הכהן בעיתון 'חדשות מהארץ הקדושה' מי"ט חשון, תרע"ט. המאמר נכתב באולול תרע"ח, והוא תוקף בחריפות את הישיבות ומציין כי מבחינת רמת הלימוד אין להן ערך, "אין ישיבות בירושלים, רק בתי מושב ליושבים על ספר, בתי מוסד ותמיכה להוגים בתורה".

⁶ אצ"מ, J 2/4005.

⁷ כ"ג, עמ' 4. צילומו של הדו"ח ביד.

ולהסתכן במאבק דתי-הברתי עם היישוב הישן, או לנצל את ההזדמנות, ולנסות ליישב את הניגודים ההיסטוריים בין היישוב הישן והציונות על-ידי ביצוע רפורמה בישיבות הירושלמיות. וייצמן בחר באפשרות השנייה.

לאחר שקיים פגישות עם רבנים שונים, נתכנסה בב' סיון תרע"ח (13.5.1918) אסיפה של 35 רבנים, בהשתתפות וייצמן. מאסיפה זו נשתמרו 2 דו"חות, האחד במברק ששלח וייצמן לסוקולוב, והשני בתיקי ועד הצירים,⁸ והוא מסמך רב-ערך להבנת גישתו של וייצמן אל היישוב הישן. בדו"ח זה צוינה כעובדה היסטורית חשובה ביותר עצם הנכונות של מספר כזה של נציגי הרבנות הירושלמית, אשר עד אז נמנעה מכל שיתוף פעולה עם התנועה הציונית, לשאת ולתת עם ועד ציוני. את האסיפה "ההיסטורית" הזו פתח, על-פי דו"ח זה, רי"מ טוקצ'ינסקי, ותיאר את מצבם הגרוע של הישיבות ותלמודי-התורה בירושלים.⁹ אחריו דיבר וייצמן. בין השאר אמר כי קיומו של היישוב הישן — בלשונו, האורתודוקסיה — יש לו חשיבות לאומית, משום שהודות לו נשאר לעם היהודי מרכז רוחני, למרות שבירתו של המרכז הרוחני היהודי ברוסיה. תפקידה של הציונות הוא לשמש כגשר בין היהודים המודרניים שהתרחקו מהמסורת ובין היישוב הישן. המשימה אמנם קשה — לארגן יישוב מודרני מבוסס על אידיאלים לאומיים בהרמוניה עם הרוח המסורתית, כפי שהיא מיוצגת על-ידי הרבנות הירושלמית, אך הדבר ניתן להיעשות. ועד הצירים מתכוון לעזור ליישוב הישן בפתרון בעיותיו ולשתף עמו פעולה, אך מאידך גיסא גם על היישוב הישן לסגל עצמו לרוח החדשה, והדבר החשוב ביותר הוא לעבור לשימוש בשפה העברית בישיבות ובתלמודי-תורה.¹⁰ דו"ח ועד הצירים מסתיים במלים דלהלן: "בפעם הראשונה בתולדותיה ניהלה התנועה הציונית משא-ומתן בלתי-אמצעי עם הרבנות הירושלמית וכל מה שהיא מייצגת. האסיפה הצליחה מאוד, ותהיה לה השפעה מרחיקת-לכת על יחסה של היהדות העולמית לתנועה הציונית" (המקור באנגלית).

דברים אלה ודברי הפתיחה מלמדים על החשיבות הגדולה שייחס וייצמן לשייך תוף פעולה חיובי עם היישוב הישן. ברור שוייצמן לא שלל לחלוטין את היישוב הישן ואת מפעלו החינוכי.

דרישתו החדשנית של וייצמן מהישיבות — שימוש בשפה העברית — היתה צנועה למדי. האם נענו לה? דו"ח ועד הצירים מציין כי הדרישה נענתה, והרבנים הקימו ועד לדון בפרטי ביצועה. מקור אחר מוסר אינפורמציה שונה לחלוטין,

⁸ אצ"מ, L3/285. ראה גם 'חדשות מהארץ הקדושה', כ' סיון תרע"ח. וכן גנוז המדינה, תיקי המזכירות הראשית, חטיבה 2, מס' 36. בפרוטוקול "ועד הרבנים המאוחד" (דף 8א) מוזכר העניין כך: "ד"ר וייצמן הודיע להרי"מ טוקצ'ינסקי ולהר"י פורת שהוא חפץ לבקר את ועד הרבנים ולדון אתם יחד על דבר המוסדות ה"ת"ת והישיבות..."

⁹ מקור אחר, מנחם מנדל פרוש, 'בתוך החומות: יובל שנים' (ירושלים, תש"ח). מציין כי גם רי"מ חרל"פ נאם באותה אסיפה, ונאמו היה "גלהב ונועזו בדברים נמרצים, שעשו רושם רב על ד"ר וייצמן" (עמ' 225).

¹⁰ במברקו לסוקולוב מוסיף וייצמן כי גם דרש שתפסק כל פעילות עוינת לציונות מצד היישוב הישן האשכנזי.

שהרבנים העבירו את הדרישה ל"מלמדים", והללו החליטו בשלילה.¹¹ נראה שידיעה זו נכונה בעיקרה. אין אנו שומעים על שום ישיבה שניסתה באמת לפעול ברוח דרישתו של וייצמן. אמנם ייתכן שבפני וייצמן הסכימו הרבנים לדרישתו, ואחר-כך לא ניסו להוציאה אל הפועל מחשש התנגדותם של הקנאים. רי"מ טוקצ'ינסקי, שהוא עצמו, כפי שהוא מעיד, חייב את הכנסת השפה העברית לישיבות, כותב על הסיבות להתנגדות לכך:

לולא היתה יוצאה הדרישה בכוח האדנות והתקיפות מאנשים החשודים בעינינו, לו יצאה דרישה כזו משלומי אמוני ישראל, היינו כמובן מתחשבים אליה ביחס אחר. פה אין כלל שאלת השפה בעיקר, אלא: (א) שאלת האדנות: אנשים בעלי השיטה החדשה אומרים לכפות הר כניגית על דוגלי התורה ולאמר להם אם תקבלו את תורתנו מוטב ואם לאו... (ב) ובכלל מפחדים הם בעלי הישן משינויים [...] ואין ספק לנו כי אם תעלה בידם הם [הציונים] לתקן את בתי הת"ת, יוסיפו לתקנם ולסכנם עד לטשטוש הצורה לגמרי. (ג) ובזמן כזה שהעמידו את הלאומיות העיקריות [כך!] רק על השפה, אין היהודים הקדמונים [היישוב הישן] מסכימים להשריש אמונה יבשה זו בלבות חניכים דור הבא אחריהם.¹²

"המאורע ההיסטורי" נסתיים אפוא בלא כלום. וייצמן עזב לזמן-מה את ירושלים, אך העניין הוסיף להתסיס את הציבור. בינתיים נעשה ניסיון אחר להביא לשינוי בדרך של ייסוד ישיבה מטיפוס חדש, בחסות הציונים. בעיתון 'חדשות מהארץ הקדושה' מערב שבועות תרע"ח נתפרסמה ידיעה כי "מטעם ועד החינוך [הציוני] נוסד בית-מדרש לרבנים תחת הנהלת הרב ר' זרח אפשטיין",¹³ אך ידיעה זו הוכחשה באותו עיתון ביום כ"ו סיון. האמת היא שהתנהלו דיונים על ייסוד ישיבה כזו, ולבסוף היא נוסדה, בשם "ישיבת המשתלמים", רק בחשון תרע"ט. בתמוז תרע"ח חזר וייצמן לירושלים, והקדיש חלק ניכר מזמנו לפגישות עם הרבנים בעניין הרבנות והישיבות.¹⁴ ב"ז בתמוז (27.6.1918) נערכה ביזמתו של רי"מ חרל"פ¹⁵ פגישה בין וייצמן ובין חשובי הרבנים בירושלים, בביתו של ר' יצחק ירוחם דיסקין. בפגישה זו בא לביטוי הניגוד המהותי בין התפיסה הציונית-מודרנית של וייצמן והתפיסה המסורתית בעניין דמותן של הישיבות. וייצמן ביקש לראות את הישיבה במתכונת האוניברסיטה, כלומר שילמדו בה רק תלמידים מוכשרים, על-פי תכנית מכוונת, עם פיקוח על הישגי הלומדים ותקופת לימודים

¹¹ מ. בלוי, 'על חומותיך ירושלים' (נצח, תש"ו), עמ' עא—עב (להלן — בלוי). ראה גם 'בתוך החומות', עמ' 226—227.

¹² 'הדו"ח של טוקצ'ינסקי, עמ' 10, ובהוספה לעמ' 12.

¹³ הרב אפשטיין, ראש ישיבת "תורת חיים", היה חבר בוועד העיר ליהודי ירושלים.

¹⁴ מרדכי בן הלל הכהן מציין שווייצמן "יושב ימים ולילות עם הרבנים", 'מלחמת העמים', ה, עמ' 102—103.

¹⁵ ראה מ. מ. פרוש, 'בתוך החומות', עמ' 225.

מוגדרת מראש.¹⁶ במוסד מעין זה נכון היה וייצמן לתמוך ביד רחבה. לעומת זאת דרשו הרבנים הגדלת התמיכה של ועד הצירים בישיבות כמות שהן. חלק מהנאס"פים נטה להסכים במקצת או בכל עם וייצמן, אך חלקם, ובראשם ר' יוסף חיים זוננפלד, התנגדו בחריפות.¹⁷ הטענה העיקרית היתה שאין למנוע את לימוד התורה ממי שרוצה בו, אף אם אינו מוכשר לכך. למחרת היום סיכם וייצמן את הדיון עם הרבנים באסיפת הוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים:

אתמול היתה שיחה עם רבנים, והרושם שנשאר לו [לוייצמן] מן השיחה הזאת מעציב מאוד [...] הם [הרבנים] דרשו תקציב של 800 לירות לשבוע, ז"א מיליון פראנק לשנה. אפשר לדון אם זה מעט או הרבה, אבל האוניברסיטאות שברוב הארצות, כמו בהולנד או בשוויצריה, עולות בפחות, ובאנגליה עולה רק מעט יותר. אבל האם גם לנו יש אוניברסיטה? [...] האם כל המפעל שבשבילו דורשים את הסכום הזה יש לו הערך המדעי בשביל היהדות כמו האוניברסיטה? האם עומדים הם על הגובה שמותר להם לדרוש מה שדורשים? והאם יש לנו רשות להסכים על זה? [...] עלינו לעשות חקירה ודרישה בתום לב וביושר על כל המצב הזה; לשמור מה שנמצא טוב ולעקור את כל מה שנמצא רע.¹⁸

לאחר זאת נמשכו המגעים, אך האווירה נעכרה. כשהיה וייצמן בירושלים, ניסה עוד למצוא מוצא שיספק את שני הצדדים, אך דבר לא נשתנה. ב"ח אלול סיכם את שהותו בירושלים.¹⁹ ואמר בין השאר על הישיבות:

כבר שישה חדשים אנו עוסקים בדברים בעלמא, ושום דבר לא נעשה עדיין... היום מלחמה בעולם, האם מאמינים אתם שהימים הראשונים ישובו? המאמינים אתם שבשעה שבאנגליה לבד מתים 6000 איש ביום ומאות אלפים יתומים נשארים בלי הורים, התאמינו שיוסיפו לזרום רבבות כסף להחזיק דבר כזה אצלכם שגם אתם בעצמכם לא מרוצים ממנו [...] אם יש בכם יודעי תורה ילמדו ויראו ברכה בלימודם ואנו נהיה האחרונים למנוע תמיכתנו [...] אלא שילמדו ולא ישעו בהפחת קריה...

לאחר שלא הושגו תוצאות במשא'ומתן, ניסה ועד הצירים להפעיל לחץ כלכלי. הוא פרסם בעולם כי אין לשלוח כספים לישיבות בארץ אלא באמצעותו. מאחר שהוא תומך בהן וממלא את כל צורכיהן.²⁰ והוועד השתמש בתמיכה "להשפיע

¹⁶ "בושא השיחה או היה על הישיבות שלפי דעתו [של וייצמן] אין תכנית קבועה להשרת תלמות בדיעת התורה וגם בלי מטרה ידועה ובהישיבות לומדים יחד זקנים עם צעירים." (שם), וראה גם להלן.

¹⁷ ראה שם, ובלווי, עמ' עא-עב.

¹⁸ אצ"מ, J 4005.

¹⁹ באסיפת הוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים, אצ"מ, שם.

²⁰ לדברי טוקצ'ינסקי בדו"ח שלו (עמ' 2-3) וייצמן הוא שפרסם הודעה זו. בידי העתק מכתב שנשלח מאלכסנדריה ב"ט אלול תרע"ח לש. לופו, ושם אמור בין השאר: "כי הארון ד"ר וייצמן הי"ו מכריז ואומר כי כל ענייני החלוקה בין הישיבות ובתי-החינוך ובתי-החולים [...] נכנסו תחת רשותם [של ועד הצירים], והם נותנים להם התקציב

ולהנהיג שיטת לימוד והנהגה על-פי רוח הציונים — וכל מוסד אשר מרהיב עוז
בנפשו ואינו חפץ להיכנע לשיטתם ולרוחם, מבטלים את התמיכה שמקבל²¹.
אלא שהישיבות גם הן לא טמנו ידן בצלחת, ואלפי מכתבי בקשה לעזרה זרמו
לחו"ל, ובמידה מסוימת הצליחו להשיג תמיכה בלתי-תלויה בוועד הצירים. אופיי-
נית וחשובה לעניין זה דעתו של הרב אברהם יצחק קוק, שישב באותו זמן
באנגליה:

הנני קצת נבוך קצת באיזה אופן להמשיך את התעמולה ע"ד תמיכתם של כל מוסדות
הקודש. מטעם הציונים נתפרסם פה שהם לוקחים ת"י את כל מה שדרוש לתמוך בא"י,
ומפורש בזה גם את הת"ת והישיבות. איך שאני מתייחס תמיד, אם בעוד שלא עמדה השעה
להתנועה, אליה כחיבה ובכבוד מצד הצדדים הטובים שבה, אי-אפשר לי להתפשר עם
הרעיון שכל ענייני הקודש בא"י יהיו נתונים אפילו רק במעמדם החמרי בידי מנהיגים
כאלה שבאופן היותר טוב הינם רק מכבדים את הקודש מפני השלום והנימוס.²²

ברם למרות פעולתן העצמאית של הישיבות חשש ועד הצירים, ואולי גם לא
רצה, להפסיק לגמרי את תמיכתו בהן.
כסיוחם פרשה זו אפשר לציין את כשלון תכניתו של וייצמן לרפורמה במבנה
הישיבות בירושלים.

ג. הרבנות

כדי להבין פרשה זו מן ההכרח לעמוד על כמה מקווי אופיה המיוחד של הרבנות
האשכנזית בירושלים בשלהי התקופה העות'מנית. אופי זה הוא פועל יוצא ממבנה
ההנהגה "החילוני" של העדה האשכנזית. העדה האשכנזית מפורדת היתה לכמה
זכמה כוללים. לשם מילוי אותם צרכים שהעדה כולה נזקקה להם נוסד הוועד
הכללי — "ועד הכוללים" (תרכ"ו, 1866). ר' שמואל סאלאנט שהיה ממייסדי
הוועד הכללי ועמד בראשו עד מותו (אלול, תרס"ט), נחשב לרבה האשכנזי של
ירושלים. הואיל וזכה לחיים ארוכים, התרגלה העדה האשכנזית לעובדה שהרב
העומד בראש הוועד הכללי הוא רבה הראשי.²³ ואולם כשם שלא כל הכוללים היו
חברים בוועד הכללי, כן לא כולם הכירו בר' שמואל סאלאנט כרב העדה. לאחר
מותו של ר' שמואל סאלאנט לא הצליחו הגופים המרכיבים את הוועד הכללי

הצריך העולה סך שנים עשר אלף גיניי לחודש לעיר הקודש ירושלים לבדה. ומצווה
ומזהיר אזהרה בתר אזהרה שלא יענו על שום מכתב בקשה שיבוא מירושלים מאיזה
כולל או מוסד שיהיה". וראה גם בדברי הרב קוק להלן.

²¹ דו"ח טוקציניסקי, עמ' 4. ראה גם בדברי ר' ישראל פורת בוועידת הרבנים מאיר
תרע"ט, 'הציר', ניסן-אייר, תרע"ט.

²² ראה 'הציר', שם.

²³ העניין מסופר בקצרה בספרו של בן ציון גת, 'הישוב היהודי בא"י' (הוצאת אגודת
שוחרי הגימנסיה העברית, תשכ"ג), עמ' 112—115.

(הכוללים הפרושיים והחסידיים) להגיע לכלל הסכמה בדבר מינוי הירושלר סאלאנט,²⁴ ומצב זה נמשך עד לאחר הכיבוש הבריטי.

לעדה האשכנזית היו עוד שני מוסדות רבניים חשובים ומוכרים — בתי־הדין: בד"ץ (בית־דין צדק) פרושים שחבריו, בתקופה שאנו דנים בה, היו: ר' משה נחום ולנשטיין (ראב"ד), ר' צבי פסח פרנק ור' יונה ראם; ובד"ץ חסידים,²⁵ שחבריו באותה עת היו: ר' ליפמן דוד שובהקס, המכונה ר' דובצ'י (ראב"ד), ר' פישל ברנשטיין ור' אברהם שור.²⁶ חברי הבד"ץ קיבלו את משכורתם מהוועד הכללי. בתקופת המלחמה לא הצליח הוועד הכללי למלא את תפקידיו מאחר שנותק ממקורות התמיכה שלו, והרבנים חברי הבד"ץ לא קיבלו את משכורתם כסדרה ולעתים סבלו חרפת רעב.²⁷

מכאן שמבחינת מוסד הרבנות כמו מבחינת ההנהגה "החילונית" של העדה האשכנזית, קיים היה עם הכיבוש חלל ריק, שהקל מאוד על החוגים הציוניים. טהון והופיין נמנעו, כאמור לעיל, מלהיזקק לעניין הרבנות, מחשש להכשיל מלכתחילה את נסיונם לארגן את ההנהגה "החילונית" של העדה היהודית בירושלים. אפשר שסברו שאם תתבסס ההנהגה הקהילתית שבראשותם, תיפתר גם שאלת הרבנות, אלא שלא כך היה. במקום הנהגה קהילתית אחת, קמו שתיים ("ועד העיר ליהודי ירושלים" ו"ועד העיר האשכנזי") שלא הכירו זו בזו. ושאלת הרבנות נשארה פתוחה. וייצמן נאלץ להיזקק לה כשם שזקק לשאלת הישיבות.

עד שבא וייצמן לירושלים נוסד בה כבר ועד רבני על־ידי הרבנים עצמם — "ועד הרבנים המאוחד". ביום ג', כ' ניסן תרע"ח, נתכנסו רוב הרבנים והדיינים של בית־הדין שבירושלים, אשכנזים כספרדים, בביתו של ר' יצחק ירוחם דיסקין, ויסדו את הוועד שבו היו חברים כל נושאי משרות הרבנות בירושלים, ובראשם הרב דיסקין כנשיא, ר' חיים אלישר כסגן נשיא, ר' צבי פסח פרנק, ר' יוסף חיים זוננפלד, ועוד.²⁸

²⁴ ראה גדליה נחמן ברודר, "לקורות הרבנות הירושלמית האשכנזית במאת השנים האחרונות", בספר 'איש ירושלים', ערך הרב מ. אוסטרובסקי (הוצאת פנחס גרייבסקי, תרצ"ט), עמ' 57—58. (להלן — ברודר)

²⁵ נוסד רק בשנת תרס"א כתוצאת אגב מהמחלוקת שבין הכוללים החסידיים והאשכנזיים על מינויו של האדר"ת כרב בצדו של ר' שמואל סאלאנט. ראה יצחק שריון, 'זכרונות' (הוצאת בן המהבר, תש"ג), עמ' 175 ואילך.

²⁶ שני החברים האחרים סירבו לשבת עם ר' אברהם שור ולשתף אותו בפעולותיהם. ראה בלוי, עמ' ע.

²⁷ ר' צבי פסח פרנק כותב לרב קוק "בדבר הבד"ץ והמו"ץ דפעה"ק אשר בצוק העתים הללו גשבר משען לחמו, כי כיתר המוסדות כן ועד הכללי כמעט ונתבטל לגמרי זה שנים אחדות [...]. ואין חולה מהם לדאוג לפרנסת הבד"ץ והמו"ץ" ("אגרות הראי"ה" [מוסד הרב קוק, תשכ"ב], עמ' רצה—רצז).

²⁸ ראה על ועד זה מאמרו של הרב ש. דביר, "לקורות הרבנות בירושלים", 'בשעריך ירושלים', תשרי תשכ"ט, עמ' 17—24 (להלן — דביר). המאמר מבוסס על הפרוטוקולים של "ועד הרבנים המאוחד". וכן הקדמת הרב ח"נ ויסבלום ליד ר"א'ם' (תלאביב, תש"כ), עמ' 25—27.

תחומי הפעולה שנקבעו לוועד זה מלמדים כי מייסדיו התכוונו שימלא את תפקיד הרבנות הקהילתית בירושלים בפרט, וישמש כמרכז רבני לארץ-ישראל בכלל.²⁹

בהקמתו של ועד זה היה משום מעשה רב. את הדחיפה להקמת הוועד נתן ר' אהרן מנדל כהן, רבה האשכנזי של קהיר, שעוד לפני המלחמה הטיף להקמת "בית הדין הגדול" בירושלים. לאחר המלחמה ראה חשיבות משנה בארגון של רבני ירושלים כדי שהציונים לא יופיעו לפני השלטון הבריטי החדש כנציגי היהודים כולם.³⁰

אופייני למצב בירושלים באותו זמן הדבר, שוועד זה הוקם ללא התייעצות ומגע אף עם אחד משני הוועדים הקיימים. בפרוטוקול הוועד המצומצם של ועד העיר האשכנזי מיום ה' ח' ניסן, נאמר כי "הר"ש קוק מציע להתחשב בהגשת תזכיר גם עם ועד הרוחני, אשר שמע מהתייסדותו בזמן האחרון. היו"ר עונה ומציע לחכות בזה עד אסיפה שני' וביתניים להתברר מי הם מנהלי ומייסדי הוועד הזה ואם נסדר בהסכם הרבנים בד"ץ".³¹ ועד הרבנים המאוחד קיים כאמור את ישיבתו הראשונה רק בכ' ניסן, ואולם אין לנו שום ידיעה על "ועד רוחני" אחר שנוסד באותה עת, ואפשר שכבר נודע על נסיונות ראשונים לארגן את "ועד הרבנים המאוחד". על כל פנים בפרוטוקולים המאוחרים יותר של ועד העיר האשכנזי אין זכר ל"ועד המאוחד", ומכאן ראייה שלא היתה להם יד במעשה זה. דברים ברורים יותר נשמעים מפרוטוקול הוועד הפועל של ועד העיר היהודי ירושלים מיום כ"ו ניסן: ר"ן אלישר (אחיו של ר' חיים אלישר) מודיע "כי ישנה כבר בירושלים ועידה רבנית שהתכוננה בחמה"פ". ברור שגם ועד זה אינו שותף למעשה, אלא שכאן אף עולה התנגדות לו: ר' זרח אפשטיין טוען, כי אין להכיר בוועד זה משום ש"ירושלים עצמה צריכה לבחור בוועדה רוחנית וברבנים שיטפלו בה".³²

ואולם ועד הרבנים המאוחד לא נתקיים אלא כחודשיים בלבד. מתוך הפרוטוקולים של הוועד נראה שהרב דיסקין חדל להשתתף בישיבותיו לפחות מראשית סיון תרע"ח, ובתמוז אותה שנה כבר קיבל ר' אהרן מנדל כהן בקהיר את הידיעה כי הרב דיסקין עזב את הוועד, והוא נתפרק.³³ הסיבה לכך קשורה בסכסוכים בין

²⁹ ואלה תחומי הפעולה: (1) הרבנות וההוראה. (2) שמירת טהרת ישראל וצניעות, ש"ק [שבת קודש], מצוות התלויות בארץ ושמירת הדת בכלל. (3) החינוך של בתי הת"ת והישיבות. (4) שחיטה וח"ק [חברא קדישא] ומקוואות. (5) שמירת הדת במושבות והשפעה להתעוררות לייסוד מושבות ברוח התורה והיהדות. (6) הדתיות בצבא. (7) שאלות כלליות להחזקת קרן התורה והיהדות. (8) לשאוף לעשות את ירושלים בתור מרכז התורה. מתוך פרוטוקול "ועד הרבנים המאוחד", דף 2, ב-3, א. וראה גם תקנות "ועד הרבנים המאוחד", שהביא הרב ויסבלום בהקדמתו ל"יד רא"ם", שם.

³⁰ ראה הקדמת הרב ויסבלום ל"יד רא"ם", עמ' 19; 25-27.

³¹ פרוטוקול (א) (צילומו ביד), עמ' 24.

³² אצ"מ, J 2/4005.

³³ ראה דביר, עמ' 24. וכן מכתבו של ר' אהרן מנדל לרב דיסקין, המובא בהקדמה ל"יד רא"ם", עמ' 27.

הרבנים האשכנזים לבין עצמם, ובעיקר בין הרב צבי פסח פרנק והנוהים אחריו (שייצגו עמדה פשרנית יותר ביחס לציונים) לבין הרב דיסקין (שייצג את העמדה הקיצונית הקנאית).³⁴

ר' י"מ טוקצ'ינסקי מציין בדו"ח שלו סיבה אחרת.³⁵ הוא מאשים את הציונים שסירבו לתמוך בוועד תמיכה כספית, ובשל כך הוא התפרק. אפשר שאמת היא; וייצמן אולי לא רצה לתמוך במוסד שלא נוסד על ידיו והעלול להתנגד לו. ואולם המקורות האחרים מלמדים שהסיבה העיקרית היתה, כאמור, פרישתו של ר' יצחק ירוחם דיסקין על רקע היחסים בינו לרבנים אשכנזים אחרים.

בשהיותיו הראשונות של וייצמן בירושלים לא טיפל בשאלת הרבנות, אלא בשתי שאלות אחרות: הישיבות ואיחוד שני ועדי העיר. בוודאי הניח כי איחוד שני הוועדים יפתור ממילא את שאלת הרבנות. ואכן בהסכם שנערך בחסותו בין שני הוועדים בראשית סיון תרע"ח יש סעיף מפורש הקובע "כי ראש הרבנים אשר ייבחר בירושלים בהסכם כל העדות וועדיהן ייכנס לוועד העיר בתור נשיא הכבוד בלי בחירות".³⁶ מכאן שהכוונה היתה לבחור רב ראשי אחד משותף לאשכנזים וספרדים. אלא שההסכם הזה לא מומש, וגם שאלת הרבנות נשארה פתוחה.

וייצמן התחיל לטפל בענייני הרבנות כנראה רק בתמוז תרע"ח. מרדכי בן הלל הכהן מספר כי "וייצמן נתקף יותר מדי אל המו"מ עם הרבנים ומבלה שעות בשיחות וישיבות עם אלה[...]"³⁷ על מדוכת סידור עניין הרבנות. דעתו של מרדכי בן הלל הכהן עצמו לא היתה נוחה מדיונים אלה: הרבנים הללו הם "זקנים [...]" תמימים ועוברי בטל כמו ר' ד... [דובצ'י — ר' ליפמן דוד שובהקס] ור' מ. ג. [ר' משה נחום ולנשטיין] שכבר הגיע זמנם ללכת".

אין לנו פרוטוקולים ממגיעים אלה של וייצמן, ועל כן אי אפשר למסור פרטים מדויקים על מהלך המו"מ. נראה כי וייצמן לא ניהל מו"מ עם ר' יצחק ירוחם דיסקין ור' יוסף חיים זוננפלד, שהיו "זקני הרבנים" ובעלי האוטוריטה ההלכתית הגדולה ביותר בעיר. את הסיבה לא קשה לנחש — הללו היו קיצוניים ביותר, ולא נטו לשתף פעולה עם הציונים. במקום זה הוא בא במגע עם ראשי הברד"ץ כפי שמעידים דברי מרדכי בן הלל הכהן המובאים לעיל.

נראה שוייצמן הגיע עד מהרה למסקנה שהרבנות הירושלמית לא תוכל להיות על-פי הדפוס המקובל בקהילות יהודיות אחרות, כלומר שבראשה יעמוד רב שיחשב כ"מרא דאתרא". ראשית, משום שעולה השאלה אם יהא זה אשכנזי או ספרדי; ושנית, היריבות בין הרבנים לבין עצמם (בייחוד האשכנזים) מסכלת

³⁴ מ. בלוי, 'על חומותיך ירושלים', עמ' פט. בלוי שימש כמזכיר וסופר הוועד. ראה גם דביר, שם. הרב צ"פ פרנק ביקש להגיע לאיזון הסכמה עם טהון והופיין ואח"כ עם וייצמן, והיה מהפעילים הראשיים בהקמת "משרד הרבנות".

³⁵ עמ' 12—13.

³⁶ סעיף יג של ההסכם, צילמו בידי.

³⁷ 'מלחמת העמים', ה, עמ' 102 ואילך.

אפשרות של הסכמה הדדית על מינויו של אחד מהם. לכן הציע וייצמן להקים מועצת רבנים, ובלשון המקורות "ועד רבני עליון".³⁸ עניין זה נזכר לראשונה בפרוטוקול של הוועד הפועל של הוועד היהודי ליהודי ירושלים מכ"ט אב תרע"ת.³⁹ הדיון באותה ישיבה נסב על מקורות לתקציב הוועד. ונשאלה השאלה אם אפשר להטיל מסים על התושבים. אחד המשתתפים בדיון, ר' זרח אפשטיין, אמר: "אם נסדר את הרבנים אז תהיה לנו אפשרות לבסס את ועד העיר"; ואכן בסופו של הדיון החליט הוועד הפועל "[...] ליסד משרד של שבעה חברים בתור 'אינסטיטוציא' רבנית". הפרוטוקול של יום המחרת מבהיר כי החלטה זו נתקבלה באישורו של וייצמן. יוסף מיוחס, סגן ראש ועד העיר ליהודי ירושלים, מוסר כי "וייצמן הסכים להוסיף על משכורת הרבנים ומסר לוועד העיר [...] לסדר את כל ענייני הרבנים גם בנוגע למשכורתם וגם בנוגע להצעת ייסוד ועד רבני עליון".⁴⁰

מה צריכים להיות הסמכויות והתפקידים של "הוועד הרבני העליון"? בתיקי ועד הצירים⁴¹ מצוי מסמך מעניין הקרוי "תקנות לשכת הרבנות המרכזית בירוש-לים", ויש יסוד להניח כי הוא נוגע ל"ועד הרבני העליון" האמור. התקנות כוללות תשעה סעיפים, ואלה העיקריים שבהם:

1. על יד ועד העיר מתייסדת לשכה רבנית מרכזית ומשותפת לכל העדות היהודיות בירושלים, בתור מוסד דתי עליון שבידו השלטון והדעה המכרעת בכל העניינים הדתיים בירושלים.
2. בלשכה נכנסים שבעה רבנים נבחרים ע"י כ"ו הרבנים המשמשים במשרות של רבנות ודיינות וע"י הוועד הפועל של ועד העיר.
3. לשכת הרבנות מציעה לפני ועד העיר למנות בתידיינים ורבנים ומורי-הוראות בעת הצורך ובמקום שמודגש צורך בהם, שוחטים, מגקרים. בידיה ההשגחה על האטליונים, המקוואות והערובין והמצוות התלויות בארץ.
4. אל הלשכה הרבנית המרכזית יובא כל דין ודברים, ריב וסכסוך שלא מצא לו פשרה באחד מבתי-הדין שבביל שחבריו לא יכלו לבוא לידי הסכם: וכפי שיצא מן הלשכה כן יקום וכן יהיה.
5. [...]

³⁸ בנאומו בוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים בי"ח אלול הציג וייצמן את הדברים כך: "לו היה בירושלים רב ראשי, היינו מכבדים אותו בכל הכבוד [...] היינו מוסרים לו את כל הכוח שיש לנו. אבל אמרו גלוי, האם יש כזה בירושלים? [...] אנו אומרים, מכיוון שאין אישיות מרכזית, צריכים ליצור ועד רבנות שהוא מנהל את כל העניינים שרבנים צריכים לנהל" (אצ"מ, J 2/4005).

³⁹ אצ"מ, J 2/4005.

⁴⁰ שם.

⁴¹ אצ"מ, L 3/58/IV.

6. שבעה חברי הלשכה יהיו או ארבעה אשכנזים ושלושה ספרדים, ואז יהיה הנשיא ספרדי והסגן אשכנזי, או להפך, ויהיה אז הנשיא אשכנזי והסגן ספרדי.
7. נשיא לשכת הרבנות הוא גם נשיא הכבוד של ועד העיר עפ"י משרתו. [...].

וייצמן התכוון שהוועד הרבני העליון ישמש גם כסמכות רבנית עליונה בארץ, ובין השאר יהיה גם בית-דין לערעורים.⁴² מרדכי בן הלל הכהן ביטא כנראה את דעתו של וייצמן באומרו בפתיחת האסיפה ב"ח אלול: "הרבנות הירושלמית תהיה לכל הגולה מעין בית-דין הגדול, ישמש לנו גרעין של תחייה שיביא לייסוד הסנהדרין".

באסיפת הוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים מיום ל' אב הוחלט לקרוא לאסיפת רבנים מיוחדת ביום א' / ג' אלול, כדי להיוועץ עמם "על דבר ייסוד משרד רבני עליון".⁴³ ואולם למועד האסיפה הופיעו הרבנים הספרדיים, אך רק ארבעה מ-13 האשכנזים שהוזמנו.⁴⁴ החשובים שבהם החרומו את האסיפה. מה היתה הסיבה לכך? באסיפת הוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים ב"ד אלול תרע"ה⁴⁵ הושמעה דעה, שמקורה בשיחה עם הרבנים המחרמים, שההחלטה היא משום שלאסיפה הוזמן גם רב שהם אינם מסכימים לישיב עמו.⁴⁶ אך אין זה אלא חלק מהאמת. הסיבה העיקרית היא בהתנגדות שעוררה ההצעה להקים "ועד רבני עליון" תחת חסות ועד הצירים וועד העיר ליהודי ירושלים. התנגדות זו באה לידי ביטוי במכתב שכתב לרבנים ש. יונגרייז, מזכיר ועד העיר האשכנזי, בט"ז אלול.⁴⁷ הוא תובע מהרבנים לא לתת יד להקמת "משרד רבני משותף לכל העדות [...] בהיות כי בדבר כזה כרוך גורלה של כל היהדות בעיה"ק ירושלים ת"ו". בשלב זה חזר וייצמן ולקח את ניהול המו"מ לידי. בט"ז אלול הוא נפגש עם "זקני הרבנים" (ר' ליפמן דוד שובהקס ור' משה נחום ולנשטיין) בנוכחותו של לוי-ביאנקיני, ודן עמם על העניין. בתום הפגישה הסכימו הרבנים עם וייצמן על הקמת הוועד הרבני העליון, אך כעבור זמן קצר בלבד חזרו בהם, באמתלה שעל-פי ההלכה אין מקום לבית-דין לערעורים, לפי שאין בית-דין יכול לבטל דברי בין-דין חברי.⁴⁸ וייצמן נכשל שוב, והפעם גם פגעה בו התנהגותם של הרבנים.

⁴² דבר זה מסתבר מדברי תשובתו של רמ"ל רובין לוייצמן באסיפה ב"ח אלול.

⁴³ אצ"מ, J 2/4005. הוזמנו הרבנים הבאים: אשכנזים: צ"פ פרנק, י. ראם, מ"ג וולנשטיין, ל"ד שובהקס, פ. ברנשטיין, י. פרנק, א. שור, י. שוודרון, י"מ חרל"פ, י. הורביץ, מ"ל רובין, י. ריבלין, צ. טיקטין; ספרדים: ה. אלישר, א. פניזיל, י. כהן, י. אלשיך, א. אמינוב, ב. אלקוצר, א. אלעגימי.

⁴⁴ והם: א. שור, י. שוודרון, צ. טיקטין, י. ריבלין.

⁴⁵ אצ"מ, J 2/4005.

⁴⁶ הכוונה לר' אברהם שור.

⁴⁷ העתק המכתב מצוי בסוף פרוטוקול ועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים מ"ח אלול תרע"ח. אין לו זכר בפרוטוקול של ועד העיר האשכנזי.

⁴⁸ על פי דבריו של וייצמן ותשובתו של רמ"ל רובין באסיפת הוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים ב"ח אלול. אצ"מ, J 2/4005.

מרדכי בן הלל הכהן מסכם את הפרשה: "ד"ר וייצמן מתחילה לא הרגיש בזה והאמין שכשם שהוא מתייחס אליהם [אל הרבנים] בכבוד ואמון, כן יגמלו גם הם מצדם. אבל לבסוף ראה ונוכח גם הוא שכל עמלו ישא הרוח ולא יהיה מרכז רבני לירושלים כמו שהשתדל בזה".⁴⁹ בי"ח אלול התקיימה אסיפת הוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים, שבה השתתפו גם כמה מהרבנים וכן מרדכי בן הלל הכהן וייצמן. בנאומו בישיבה זו ביטא וייצמן את אכזבתו, מרירותו וכעסו על כשלונותיו ועל התנהגות הרבנים אתו.⁵⁰ כעבור זמן קצר עזב את העיר, ושוב לא התערב בעניין זה.⁵¹

ד. אחרית דבר

אף-על-פי שכשלונו של וייצמן יכול להיחשב ככישלון ציוני, בסופו של דבר הביא בעקיפין לפילוג היישוב הישן האשכנזי. עניין זה קשור בהזמנתו של הרב קוק על-ידי הוועד הכללי לכהן כרבה של ירושלים, באלול תרע"ח. הזמנתו של הרב קוק דווקא על-ידי הוועד הכללי היתה מעשה פוליטי נבון, והעניין מחייב הבהרה. כאמור לעיל מילא הוועד הכללי בשלהי התקופה העותומנית את הפונקציות העיקריות של הנהגה קהילתית של העדה האשכנזית. והנה בעקבות המלחמה והעברת הסייע לידו הציונים ירדה השפעתו לשפול המדרגה. אמנם עסקני הוועד הכללי הם שביקשו מלכתחילה להתנגד לתכניתם של טהון והופיין להקים הנהגה קהילתית אחת בירושלים. אך עד מהרה יצאה ההתנגדות משליטתו של הוועד הכללי, והוא לא הצליח לקנות לו השפעה בוועד העיר האשכנזי. עסקני הוועד הכללי הלכו ונדחקו לשולי החיים הפוליטיים. ברור היה כי רק שיתוף פעולה מצד אישיות בעלת אוטוריטה הלכתית גדולה יוכל לשפר את מעמדו הפוליטי של הוועד הכללי וגם למשוך תמיכה כספית מחו"ל, שתשפר את מעמדו הכלכלי של הוועד.

ואמנם מיד לאחר הכיבוש הבריטי ניסו עסקני הוועד הכללי למנות את הרב יצחק ירוחם דיסקין לרבם ולתת בידו את התואר "רב העדה האשכנזית", אך נסיון זה נכשל בעיקר עקב התנגדותו של ר' צבי פסח פרנק.⁵²

⁴⁹ מלחמת העמים, ה, עמ' 104.

⁵⁰ אצ"מ, 2/4005.

⁵¹ וייצמן מתאר בזכרונותיו את האווירה שבה פעל או בירושלים: "הנסיונות הראשונים להכניס איזה שינוי הגיוני נתקלו בחומת אבנים של התנגדות ועוררו סערה של עברה וועם. דעות כאלה לא רק חרם הן, אלא שהן פאגאניות, פושעות, אכזריות ועם-ארציות ומרושעות" ('מסה ומעש' [שוקן, תשכ"ג], עמ' 225—226).

⁵² בלוי כותב שהרב דיסקין סירב לקבל את ההצעה משום שכולל הונגריה לא הסכים לבחירה, והוא רצה להיות "רצוי לרוב אחיו" (על חומותיך ירושלים, עמ' פח). אין זה מדויק, אפשר שכולל הונגריה התנגד להצעה, אך הרב דיסקין הסכים לה, והוא לא נבחר בגלל התנגדותו של הרב פרנק. ראה מכתבו של הרב פרנק לרב קוק, יאגרות הראי"ה, עמ' שו. ראה גם פרוש, 'בתוך החומות', עמ' 218, וכן ברודר, עמ' 58. מכאן טעם נוסף למתיחות בין הרב דיסקין לרב פרנק.

השאלה החשובה והיסודית היא מדוע עלה הרעיון להזמין את הרב קוק דווקא בראשם של עסקני הוועד הכללי? מדוע לא עשה זאת וייצמן, או ועד העיר ליהודי ירושלים שעמלו וטרחו כה הרבה עם רבני ירושלים, כפי שסופר למעלה? שמו של הרב קוק נלחש בוודאי באוזניהם של העוסקים בסידור הרבנות. ר' צ"פ פרנק, שקיים מגעים הדוקים עם וייצמן ושאר העוסקים בענייני הרבנות, היה בקשר מכתבים רצוף עם הרב קוק, והנה במכתב לרב קוק הנושא את התאריך מוש"ק כ"ב טבת הוא כותב בין השאר: "הנה עשיתי קצת התעוררות כי מהראוי להביא את הדר"ג שי' לפעה"ק לשכון כבוד בתור רב ואב"ד לכל קהל אשכנזים יצ"ו".⁵³ תלמיד וחבר אחר לרב קוק, ר' י"מ חרל"פ, שעמד אף הוא בקשר מכתבים רצוף עמו, ניהל שיחות ארוכות עם וייצמן על עניין הרבנות הירושלמית.⁵⁴ יתירה מזו, בישיבת הוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים בי"ז אב, הופיעה משלחת רבנים בראשות הרב משה אוסטרובסקי מעקרון, והוא הציע במפורש את הרב קוק כרב העיר. אך הרעיון נדחה בנימוק: "השתדלנו להרחיק כל דבר הגורם לפירוד ולכן לא נדון בשאלה שיש סכנה של פירוד מחדש".⁵⁵ נימוק זה מעניין. מאחר שווייצמן היה עסוק באותו זמן במו"מ על הרבנות, איי אפשר לחשוב שכוונת הדברים היא לעצם העיסוק בענייני הרבנות, שאותו יש לזנוח בינתיים. יותר נראה שהכוונה היתה לאישיותו של הרב קוק, שעוררה מחלוקת בירושלים בגלל היתר השמיטה, היתר שמן שומשומין בפסח, ורעיונותיו הדתיים שעוררו את זעמם של קנאי ירושלים.

אך יש גם צד שני למטבע. נראה לי שהרב קוק עצמו לא היה נענה להזמנת הציונים או ועד העיר ליהודי ירושלים, ומכמה סיבות: (1) דווקא מתוך שידע שלא הכל יסכימו לו בירושלים, בוודאי לא היה רוצה לבוא כרב מטעם הציונים, ובכך להגדיל עוד יותר את האיבה כלפיו ואולי אף ללכד את היישוב הישן כולו נגדו. (2) אחיו שמואל קוק וכן ריי"מ חרל"פ היו מעסקני ועד העיר האשכנזי בראשית דרכו, והם בוודאי כתבו לו על טיבו של ועד העיר ליהודי ירושלים ועל הפגמים שהיו בדרך בחירתו, ומכאן בלגיטימיות שלו.⁵⁶ לעומת זאת, לוועד הכללי היו כמה יתרונות חשובים מבחינה זו; למרות מעמדו הרעוע היתה לו הלגיטימיות שהתבססה בימי ר' שמואל סאלאנט, וראשיו היו ראשי היישוב הישן בתקופה העותומנית, שנהנו עוד ממעמד נכבד. הרוב המכריע של התושבים האורתודוקסים האשכנזים של ירושלים השתייכו ליישוב הישן, והיה חשוב לזכות לפחות באמון של חלק מהם.

בראש חודש אלול נסעו ראשי הוועד הכללי והמוסדות ת"ת וב"ח לחברון כדי

⁵³ יאגרות הראי"ה, ג, עמ' רצה—רצז.

⁵⁴ ראה פרוש, בתוך החומות, עמ' 225.

⁵⁵ אצ"מ, J. 2/4005. הרבנים שהשתתפו במשלחת יחד עם אוסטרובסקי: ר' אהרן בן שמעון מקהיר, הרב מאלכסנדריה, החכם באשי מיפו והרב צירון מפתח תקוה.

⁵⁶ יש לשער שלא היו סיכויים רבים שוועד העיר האשכנזי יתמוך ברב קוק. חלק מעסקני ועד זה היו קשורים לקנאי ירושלים ולרבנים זוננפלד ודיסקין.

להתפלל כמנהגם לשלומם של התורמים בחו"ל. ושם החליטו בסודיות מוחלטת לשלוח מכתב הזמנה לרב קוק.⁵⁷ אולם משלוח המכתב עוכב עד ל"ט אלול,⁵⁸ יום אחד לאחר נאומו של וייצמן באסיפת הוועד הפועל של ועד העיר ליהודי ירושלים, שבה נסתם הגולל על תכניתו להקים "ועד רבני עליון" בירושלים. נראה כי יש קשר הדוק בין שני המאורעות, ואולי אפילו הסכם שבשתיקה, או אף יותר מזה. ושתי עובדות מחזקות השערה זו: למן הגסיון להכתיר את הרב דיסקין מיד לאחר הכיבוש הבריטי, שוב אין שומעים על שום נסיון נוסף מצד הוועד הכללי לעסוק בענייני הרבנות. יש מקום לשער שלו נעשה נסיון כזה, היינו קוראים עליו במסמכים הרבים המצויים. רק לאחר שהסתבר שנסיונו של וייצמן נכשל, הם חזרו לעניין, ועיכבו את מכתבם עד ליום אחד לאחר שווייצמן הסתלק סופית מנסיונו. מאידך, לא ידוע לנו על שום מחאה מצד ועד העיר ליהודי ירושלים על הזמנת הרב קוק, וכאשר הגיע הרב קוק לירושלים, יצאו ר' זרח אפשטיין ור' בנימין קמינקא לקבל את פניו בשם ועד העיר ליהודי ירושלים.⁵⁹

הזמנתו של הרב קוק היתה האות הגלוי הראשון לפילוג בתוך היישוב הישן האשכנזי. פילוג זה הלך ונתרחב במשך שנת תרע"ט, עד להקמתו של משרד הרבנות מחד גיסא ובד"ץ העדה האשכנזית מאידך גיסא. חלק מהיישוב הישן האשכנזי שיתף פעולה עם הציונים במידה מסוימת, וחלק שני התבצר כעדה אשכנזית חרדית.

⁵⁷ ראה בלוי, 'על חומותיך ירושלים', עמ' פח; פרוש, 'בתוך החומות', עמ' 237. טעמה של הסודיות מתברר ממכתבו של ברודר לרב קוק מכ"ח טבת תרע"ט (עמ' 72—77): "ואחרי שעניין יקר ורב ערך כזה [הזמנת הרב קוק] צריך לשמור מן המזיקים ופן כשיתפרסם בשערי האסיפה לדון בדבר יצאו מן החורים בני בלי שם להרוס כל העניין [...] על כן שמנו עצה [...] לנסוע חברונה ביחד למען נחליט שם על כל העניין הקדוש הזה". מכאן שעסקני הוועד הכללי הבינו שהזמנת הרב קוק תגרור אחריה התנגדות מצד חלק מבני היישוב הישן.

⁵⁸ ראה ד. נ. ברינקנר, עורך 'ספר יהושע'; זכרון לרבי יהושע מאיר ברבי נתן רייכמאן (ירושלים, תש"ב—ג), עמ' קכט—קלט. שם גם שמות החתומים.

⁵⁹ ראה פרוטוקול ועד העיר ליהודי ירושלים מא' אלול תרע"ט (אצ"מ, J 2/4000).